

Xocalı soyqırımını törədənlərin mühakiməsi insan hüquqlarının müdafiəsi, beynəlxalq münaqişələrin nizama salınması prosesinə təsir edən amildir

Yalnız XX əsrin son 90 ilində ermənilər azərbaycanlılara qarşı 86 soyqırımını həyata keçirmişlər. Ermənistan silahlı qüvvələri 1991-ci il dekabrın 15-də Cəmilli, dekabrın 24-də Meşəli, dekabrın 28-də Kərkicahan, 1992-ci il yanvarın 18-19-da Nəbilər, fevralın 12-nə keçən gecə Malibəyli və Quşçular kəndlərini yandırdılar, dinc sakinlər qətlə yetirdilər. Fevralın 25-dən 26-nə keçən gecə isə əsrin böyük faciəsi Xocalı soyqırımını baş verdi. Ermənilər Xankəndidəki Rusiyaya məxsus 366-cı motoatıcı alayının iştirakı ilə Xocalıda 613 nəfəri vəhşicəsinə işgəncələrlə qətlə yetirdi, 487 nəfər yaralandı, 1275 nəfər əsir alındı, 6 ailə məhv edildi, şəhər yandırıldı, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq bir valideynini itirdi. Öldürülənlərdən 106 nəfəri qadın, 83 nəfəri uşaq idi.

Beynəlxalq humanitar hüquq əsasən üç sənəddə ifadə edilir: 1907-ci il Quru müharibəsi qanunları və adətləri haqqında dördüncü Haaqa konvensiyası, 1949-cu il 12 avqust tarixli Müharibə zamanı mülki əhəlinin müdafiəsi haqqında dördüncü Cenevrə konvensiyası, 1977-ci il Beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsi barədə Cenevrə konvensiyasına I Əlavə protokol. İnsan hüquqlarına hörmət müasir beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biridir. Bu prinsip ilk dəfə olaraq BMT Nizamnaməsində ümumi formada təsbit olunmuş, sonralar bir sıra mühüm beynəlxalq sənədlərdə, o cümlədən 1948-ci il 10 dekabr tarixli İnsan Hüquqları barədə Ümumi Bəyannamədə dəqiqləşdirilmişdir. Beynəlxalq sənədlər silahlı münaqişələrdə vətəndaşların hüquqlarının qorunmasında vacib mexanizmdir və bu sənədlər insan hüquqlarının qorunması istiqamətində Təhlükəsizlik Şurasına kömək edə bilər. Lakin yuxarıda adı çəkilən beynəlxalq sənədlərlə yanaşı, insan hüquqlarına hörmətlə bərabər bağlı olan bir çox konvensiyalar - Quru müharibəsinin qanun və adətləri haqqında 1907-ci il Haaqa Konvensiyası, Müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları və ona I Əlavə protokol, 1954-cü il Silahlı münaqişə hallarında mədəni dəyərlərin müdafiəsi barədə konvensiya, 1999-cu il ona Əlavə protokol, Ətraf mühiti dəyişikliyə uğradan vasitələrdən hərbi və ya istənilən digər düşmən məqsədlərlə istifadə olunmasının qadağan edilməsi haqqında 1976-cı il konvensiyası, Hədsiz zərərli sayıla bilən və ya seçimsiz nəticələrə malik müəyyən ad silah növlərinin istifadəsinə qoyulan qadağalar və ya məhdudiyətlər haqqında 1980-ci il konvensiyası BMT-nin üzvü olan Ermənistan tərəfindən dəfələrlə pozulmuşdur. Halbuki Ermənistan 1949-cu il Müharibə zamanı mülki əhəlinin müdafiəsi haqqında dördüncü Cenevrə konvensiyasının və 1977-ci il Beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsi barədə Cenevrə konvensiyasına I Əlavə protokolun, Mülki və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Paktın, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar barədə Beynəlxalq Paktın, Genosidin qarşısının alınması və ona görə cəza barədə Konvensiyanın, İrqi diskriminasiyanın bütün formalarının ləğv edilməsi barədə Konvensiyanın, Uşaq hüquqları barədə konvensiyanın, Qadınlara münasibətdə diskriminasiyanın bütün formalarının ləğv edilməsi barədə Konvensiyanın, İşgəncələrə qarşı Konvensiyanın, İnsan hüquqları barədə Avropa Konvensiyasının "iştirakçısı"dır.

Bəşəriyyətə böyük itkilər verən soyqırımın qarşısını almaq üçün beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyini nəzərə alan BMT Baş Məclisi 1948-ci il 9 dekabr tarixdə Soyqırımın cinayətinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında Konvensiya qəbul etdi. Baş Məclisin 1973-cü il 3 dekabr tarixli qətnaməsində hərbi cinayətlər, bəşəriyyətə qarşı cinayətlərdə müqəssir olan şəxslərin aşkar edilməsinə, cəzalandırılmasına dair beynəlxalq əməkdaşlığın prinsipləri göstərildi. Qətnamənin 1-ci bəndində deyilir ki, hərbi cinayətlər və bəşəriyyətə qarşı cinayətlər nə vaxt və harada törədildikdən asılı olmayaraq araşdırılmalı, belə cinayətləri törətmələri barədə dəlillər olan şəxslər axtarılmalı, müqəssir sayıldıqda cəzalandırılmalıdırlar. 5-ci bəndə görə belə cinayətlər törədən şəxslər hə-

min cinayətləri törətdikləri ölkədə cəzalandırılmalıdırlar. Buna müvafiq olaraq həmin şəxslərin təhvil verilməsində dövlətlər əməkdaşlıq edirlər.

Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal edərkən götürdüyü əsir və girovların sayı beynəlxalq təşkilatlardan gizlədilir. Belə ki, erməni əsirliyindən qayıdan şəxslərin ifadələri əsasında itkin siyahısında olan 783 nəfər (18 nəfər uşaq, 46 nəfər qadın, 69 nəfər qoca) Azərbaycan vətəndaşının Ermənistan tərəfindən əsir götürüldüyü, lakin onların beynəlxalq təşkilatlardan gizlədildiyi müəyyən olunmuşdur. Bu şəxslərin əksəriyyəti erməni əsirliyində öldürülmüş, işgəncələrə, xəstəliklərə dözməyərək intihar etmiş, qalanları gizlədilərək Ermənistan və işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində ağır fiziki işlərdə işlədilir. Cenevrə konvensiyalarına əsasən hərbi əsirlər ədavəti olmayan hökumətdə saxlanılmalıdır, ayrı-ayrı şəxslərin evində, yaxud onları əsir götürən hərbi hissələrdə saxlanılmamalıdır, onlarla həmişə humanist rəftar olunmalı, heç bir hərbi əsir fiziki işgəncəyə məruz qalmamalı, eksperiment obyekt olmamalıdır. Əsirlərlə görüşmək imkanı olan beynəlxalq təşkilatlar öz fəaliyyətlərini yalnız texniki missiyaları həyata keçirməklə kifayətlənmişlər.

Beynəlxalq humanitar hüquqda itkin düşənlər barədə xüsusi əsasnamələr var. 1949-cu il Müharibə zamanı mülki əhəlinin müdafiəsi haqqında dördüncü Cenevrə konvensiyasının 26-cı maddəsi münaqişə tərəflərinin itkin düşənlərin axtarışını yüngülləşdirməyi nəzərdə tutur. Həmin konvensiyaya I Əlavə protokolun 33-cü maddəsi konkret olaraq bu problemə həsr edilmişdir. Müharibə qurtaran kimi münaqişə tərəfləri itkin düşən şəxsləri axtarmalıdır, əks tərəf belə şəxslərin axtarışı üçün bütün zəruri məlumatları təqdim etməlidir. Müharibə zamanı mülki əhəlinin müdafiəsi haqqında dördüncü Cenevrə konvensiyasının 138-ci maddəsində nəzərdə tutulduğu kimi, saxlanılmış şəxslər, yaxud saxlanıldığı zamanda ölmüş şəxslər barədə məlumat verilir, ölənlərin çıxarılması təşkil edilir. Məlumat Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyəti və onun mərkəzi məlumat agentliyi vasitəsilə, yaxud münaqişə tərəflərindən birbaşa verilir. Baş Məclisin 2004-cü il 20 dekabr tarixli 59/189 sayılı qətnaməsi silahlı münaqişələr zamanı itkin düşmüş şəxslər barədə münaqişə tərəflərini məlumat verməyə, müvafiq tədbirlər görməyə çağırır. İnsan hüquqlarının müdafiəsi barədə Avropa Konvensiyasında, xüsusən də 2, 3, 5, 8, 10 və 13-cü maddələrdə itkin düşənlərin sayını bilmək hüququ göstərilir. Baş Məclisin 2006-cı il 19 dekabr tarixli 61/155 sayılı, 2008-ci il 18 dekabr tarixli 63/183 sayılı qətnamələrində də belə çağırışlar var. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının itkin düşən şəxslərlə bağlı 2007-ci il 1553 sayılı qətnaməsində silahlı münaqişə zamanı itkin düşən şəxslər barədə tərəflərin məlumat verməsinin zəruriliyi, itkin düşənlərin sayının gizli saxlanılmasından Parlamentin narahatlıq keçirdiyi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı 4499 azərbaycanlının itkin düşdüyü göstərilir. Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının 2006-cı il 1 avqust tarixli məlumatına əsasən, 1988-2006-cı illər ərzində yalnız 1368 nəfər Azərbaycan vətəndaşı, o cümlədən 338 qadın, 169 uşaq erməni əsirliyindən azad edilmişdir.

Hərbi əsirlər, girov və itkin düşmüş şəxslər barədə Azərbaycan Respublikası Dövlət Komissiyasının 2008-ci il 1 yanvar tarixli məlumatına görə, itkin düşənlərin sayı 4210 nəfərdir. Onlardan 47 nəfəri uşaq, 256 nəfəri qadın, 355 nəfəri qocadır. 1994-cü ildə Baş Məclisin 49-cu sessiyasında iştirak edən Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev UNİCEF təşkilatında Uşaqların həyatı, müdafiəsi və inkişafına dair BMT Bəyannaməsini imzalayarkən, Ermənistanın beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq 50-dən artıq azərbaycanlı uşağı əsirlikdə saxladığını bildirdi. Ermənilər beynəlxalq hüquq normalarını pozaraq hərbi əsirlərlə bərabər, dinc əha-

liyə də işgəncələr vermiş, onları vəhşicəsinə döymüş, təhqir etmiş, alqı-satqı obyektinə çevirmiş, əksər halda əsirlərin sahibindən külli miqdarda pul aldıqdan sonra onları geri qaytarmamış, işgəncələrlə öldürmüş, yaxud əsir və girovların daxili orqanlarını satmış, onların üzərində eksperiment aparmışlar.

Azərbaycan BMT Baş Məclisinin "Silahlı münaqişə olan rayonlarda girov saxlanılan qadın və uşaqların təcili azad edilməsi barədə" qətnaməsinə, 1995-ci il sentyabrın 15-də Pekində keçirilən 4-cü Ümumdünya Qadınlar Konfransının yekun sənədinə, Baş Məclisin 23-cü xüsusi sessiyasının sənədlərinin yekun və fəaliyyət platformasına, 1948-ci il 12 avqust tarixli Cenevrə konvensiyalarına, Baş Məclis və İnsan hüquqları üzrə komissiyanın müvafiq qətnamələrinə uyğun tədbirlər görür.

1995-ci il sentyabrın 15-də Pekində keçirilən 4-cü Ümumdünya Qadınlar Konfransının yekun sənədinə Azərbaycan nümayəndə heyətinin təkidi ilə aşağıdakı məzmununda maddə daxil edildi: "Hərbi münaqişələr zamanı qadınların girov götürülməsi qadınlara qarşı zorakılığın formalarından biri hesab edilsin". 1989-cu il Uşaqların hüquqları haqqında Konvensiyanın 4-cü maddəsində deyilir ki, "silahlı münaqişələr zamanı mülki əhəlinin qorunması, beynəlxalq hüquq normalarına riayət etmək üçün iştirakçı dövlətlər uşaqların qorunması və onların münaqişə zonasından çıxarılmasını təmin etmək məqsədilə bütün mümkün tədbirlərdən istifadə etməlidir". Azərbaycan ərazilərinin işğal zamanı əsir götürülən və Ermənistanda saxlanılan onlarca uşağın sağ qalması, onların taleyi məlum deyil. BMT insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət prinsipinin əsasını qoyan universal təşkilat kimi, sanksiyalar tətbiq etməklə Ermənistanı beynəlxalq konvensiyalara əməl etməyə məcbur etməlidir.

Ermənistanda saxlanılan əsir və girovların əksəriyyəti insanlığa sığmayan işgəncələrlə öldürülmüşdür. Azərbaycan XİN-nin verbal notasında qeyd edilirdi ki, Spitak şəhəri yaxınlığındakı düşərgədə saxlanılan təxminən 300 azərbaycanlı əsir və girov-

dan 23 nəfər güllələnmişdir. Ermənistan XİN-nin mətbuat xidməti "qaçmağa cəhd etdikləri üçün 8 azərbaycanlı əsirin güllələnməsini etiraf etmişdir". 1993-cü il martın 23-də BQXK-nin təşəbbüsü ilə Azərbaycan 10 meyit ala bildi. Azərbaycanın səhiyyə orqanları və Şotlandiyadan olan müstəqil ekspert həkim Derek Paundor hərbi əsirlərin güllələnməsini təsdiq etdi. Səhiyyə Nazirliyinin Məhkəmə tibbi ekspertiza komissiyasının təhqiqatları Ermənistan XİN mətbuat xidmətinin dediklərini rədd edərək sübut etdi ki, əsirlər ölümqabağı döyülmüş, işgəncələrə məruz qalmışlar. Hərbi əsirlər R.R.Ağayev, E.Q.Əhmədov, E.Ş.Məmmədov, Q.K.Məmmədov, F.Q.Quliyev, E.M.Əhmədov gicgah nahiyəsindən güllələnmişlər, B.A.Qiyasov isə yaxın məsafədən sinəsindən güllələnmişdir. R.R.Ağayev, E.Ş.Məmmədov və E.M.Əhmədovun qulaqları kəsilmişdi, həmçinin R.R.Ağayevin daxili orqanları — ürəyi, qaraciyəri, dalağı çıxarılmışdı. İ.S.Nəsirovun cəsədində onun uzun müddət ac qaldığı sübut edən koxeksiyanın izləri var idi. F.Q.Hüseynovun cəsədində isə çoxlu işgəncə izləri tapılmışdı.

Rusiyanın və ABŞ-in hüquq müdafiə qurumları, ABŞ-in "New York Times" qəzeti Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin gedişində insan hüquqlarının pozulduğunu, başları kəsilmiş, başlarının dərisi soyulmuş meyitlərin, bir nəfərin diri-diri başının dərisinin soyulduğunun şahidi olduğunu yazırlar. Adıçəkilən mənbələrə istinad edən ABŞ konqresmeni nümayəndələr palatasında çıxış edərək konqresmenləri Xocalı soyqırımını tanımağa çağırırdı. Deputat Berton bildirdi ki, ermənilər Xocalıda törətdiklərini müharibənin sonunadək özləri üçün taktiki addım kimi qəbul etmişlər.

BMT nümayəndələri də Ermənistanda girov və əsir saxlanılan insanlara vəhşicəsinə işgəncələr verilməsinin şahidi olmuşdular. Belə ki, BMT-nin Bakıdakı nümayəndəsi M.Əl-Səid Qazax şəhərində erməni girovluğunda olmuş azərbaycanlı mülki sakinin cəsədi göstərildi. Bu insan girovluqda qəddarlığa, vəhşiliyə məruz qalmış, əl və ayaq barmaqları sapla qoparılmış, sinəsinə papiros basılmışdı. Bu fakt M.Əl-Səid tərəfindən də təsdiq olundu.

1994-cü il mayın 12-də bağlanmış Atəşkəs barədə sazişə müvafiq olaraq Ermənistan Azərbaycan torpaqlarına hücumu dayandırmalı idi. Sazişdə girov götürülən mülki şəxslərin danışıqsız, təcili azad edilməsi, hərbi əsirlərin BQXK, yaxud digər beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə mübadiləsi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Ermənistan atəşkəs sazişinə əməl etmir, o cümlədən hərbi əsir və girovların hüquqlarını kobudcasına pozmaqda davam edir.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, bütün dünyanın gözü qarşısında baş verən Xocalı soyqırımının əsl mahiyyəti yalnız ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə yenidən qayıtdıqdan sonra açıqlanmış, 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımına siyasi-hüquqi qiymət vermişdir. Bundan əlavə, azərbaycanlılara qarşı zaman-zaman törədilmiş soyqırımını ilə əlaqədar ümummilli lider Heydər Əliyevin 1998-ci il martın 26-da imzaladığı fərmanla 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü elan edilmişdir. Ermənistanın törətdiyi insanlığa sığmayan Xocalı soyqırımını törədənlər bəşəriyyətin mühakiməsinə verilməlidir. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin beynəlxalq münaqişələrin nizama salınması prosesinə təsir edən əsas amil olduğunu nəzərə alaraq, Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi cinayətlərin hüquqi mühakiməsinin həyata keçirilməsi məqsədilə Xüsusi Tribunalın yaradılması vacibdir. Əks halda, günahkarın cəzalandırılmaması yeni bəşəri cinayətlərə yol açır.

Ramilə DADAŞOVA,
AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu
"Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq" şöbəsinin baş elmi işçisi.